

KOMMENTEERITUD KOKKUVÕTE:
Sõltumatu õiguslik analüüs
Venemaa Föderatsiooni poolt
Ukrainas toime pandud
genotsiidikonventsiooni
rikkumiste ja
vältimiskohustuse kohta

MAJ 2022

Eessõna dr Azeem Ibrahimilt

See aruanne on esimene, milles käsitletakse ühte vaieldavat ja olulisemat küsimust seoses Venemaa sissetungiga Ukrainasse: kas see sõda on oma olemuselt genotsiid? Kuna võitlus käib endiselt, on tänapäevaste vahendite tõttu hädavajalik, et seda küsimust uuritaks ja tõde avalikustataks.

Kuna sõna „genotsiid“ kasutamine on nii levinud – ja selle kasutamise vaidlustamine samuti –, siis ei ole selle laialivalgustavast määratlemisest mingit abi. Tähtis on fakte selgelt arvesse võtta, kasutades nüüdisaegsete uurimismeetodite võimalusi koos õigusanalüüsiga vastavalt kohaldatavale õigusele.

See on New Linesi instituudi ja Raoul Wallenbergi inimõiguste keskuse projekt, mille on teema hindamiseks koostanud kolm eksperdirühma. Nende hulgas olid õigusteadlaste ja genotsiidiekspertide meeskond, avalikust allikast pärit luureandmete uurijad ning keeleteadlased, kes suutsid kasutada ulatuslikke esmastest allikatest saadud andmeid, mille see sõda on juba loonud – pealtkuulatud suhtlus ja tunnistused.

New Linesi instituut ja Raoul Wallenbergi keskus on teinud ulatuslikku tööd rohingjade- ja uiguuridevastaste genotsiidide uurimisel, sealhulgas koostanud esimese aruande, milles kinnitati genotsiidi läbiviimist Xinjiangis 1948. aasta genotsiidikonventsiooni kohaselt.

Siinses aruandes jõutakse põhjendatult järeldusele, et Venemaa vastutab riiklikult genotsiidikonventsiooni (mida kohaldatakse ka talle) II artikli ja III artikli punkti c rikkumise eest. Aruandes jõutakse lisaks järeldusele, et kahtlemata on olemas väga suur genotsiidioht, mis sunnib riike täitma genotsiidikonventsiooni I artiklis sätestatud ennetamiskohustust.

See on esimene omataoline aruanne, kuid mitte viimane sõna sel teemal. Loodame, et neid järgneb veel.

dr Azeem Ibrahim
erialgatuste juhataja
strateegia- ja poliitikainstituut New Lines
Washington, D.C.

Kommenteeritud kokkuvõte

See aruanne sisaldab sõltumatut uurimist selle kohta, kas Venemaa Föderatsioon kannab riiklikku vastutust genotsiidikonventsiooni rikkumise eest seoses oma sissetungiga Ukrainasse, ja selles jõutakse järeldusele, et

- 1) on põhjendatud alused uskuda, et Venemaa vastutab i) üleskutse eest korraldada otsene ja avalik genotsiid ning ii) toimepandud hirmutegude eest, millest võib järeldada, et nende eesmärk on Ukraina rahvas osaliselt hävitada;
- 2) Ukrainas eksisteerib suur genotsiidioht, mis toob kaasa kõigi riikide õigusliku kohustuse genotsiidi ära hoida.

I. Kaitstud rühm. Ukraina rahvas on riiklikult, rahvusvaheliselt ja Venemaa poolt sõnaselgelt ametlikes riikidevahelistes suhetes tunnustatud ning on seega genotsiidikonventsiooni alusel kaitstud.

II. Genotsiidile õhutamise. Genotsiidikonventsiooni artikli III punkti c kohaselt on otsene ja avalik üleskutse genotsiidi toimepanemisele eraldi kuritegu, olenemata sellest, kas sellele järgneb genotsiid või mitte.

III. Vene riigi korraldatud genotsiidile õhutamise.

- a) **Ukraina identiteedi olemasolu eitamine.** Venemaa kõrged ametnikud ja riigimeedia kommentaatorid on korduvalt ning avalikult eitanud Ukraina identiteedi olemasolu, vihjates, et need, kes identifitseerivad end ukrainlasena, ohustavad Venemaa ühtsust või on natsid ja väärivad seetõttu karistust. Kaitstud rühmade olemasolu eitamine on ÜRO suuniste kohaselt üks konkreetne genotsiidi näitaja, mida kasutatakse selleks, et hinnata massiliste hirmutegude ohtu.
- b) **Süüdistus peeglis.** „Süüdistus peeglis“ on võimas, ajalooliselt korduv genotsiidile õhutamise vorm. Kuriteo toimepanija süüdistab sihtrühma selles, et too kavandab või on toime pannud selliseid julmusi, mida kõneleja kavatseb ise nende vastu toime panna, kujutades oletatavaid ohvreid eksistentsiaalse ohuna ja luues mulje, et nendevastane vägivald on enda kaitsmiseks vajalik. Venemaa president Vladimir Putin ja Venemaa ametnikud toimisid täpselt samamoodi, esitades Ukraina sissetungi ettekäändena läbinisti vale väite, et Ukraina on toime pannud genotsiidi või hävitanud tsiviilelanikke aladel, mis on Venemaa toetatud separatistide kontrolli all.
- c) **„Denatsifitseerimine“ ja dehumaniseerimine.** Venemaa ametnikud ja riigimeedia on korduvalt viidanud „denatsifitseerimisele“ kui sissetungi ühele peamisele eesmärgile ning kirjeldanud ukrainlasi laias laastus kui ebainimesi („zombistatud“, „loomalikus“ või „alamad“), haigeid või räpaseid („saast“, „rämps“, „tõbised“) või eksistentsiaalseid ohte ja kurjuse kehastust („natsism“, „Hitlerjugend“, „Kolmas Reich“). Seda retoorikat kasutatakse selleks, et kujutada suurt osa või tervet põlvkonda ukrainlasi natside ja surmavaenlastena, muutes nad legitiimseks või vajalikuks hävitamise sihtmärgiks.
- d) **Ukrainlaste kujutamine eksistentsiaalse ohuna.** Venemaa kontekstis seob riigi korraldatud õhutuskaampaania praegust invasiooni avalikult Nõukogude Liidu eksistentsiaalsete lahingutega Natsi-Saksamaaga Teises maailmasõjas, võimendades propaganda mõju Venemaa avalikkusele, et see paneks toime või kiidaks heaks massilisi hirmutegusid. 5. aprillil 2022 postitas Venemaa julgeolekunõukogu praegune aseesimees Dmitri Medvedev järgmise seisukoha: „Olles muutnud end Kolmandaks Reichiks ... Ukrainat tabab sama saatus ... mida ta väärrib! Neid ülesandeid ei saa täita kohe. Ja neid ei otsustata ainult lahinguväljadel.“ Päev enne võidupüha, millega tähistatakse laialdaselt Nõukogude Liidu võitu Natsi-Saksamaa

üle, saatis president Putin Venemaa toetatud separatistidele telegrammi, milles väitis, et venelased võitlevad „oma kodumaa vabastamise eest natsisaastast“, ning lubas, et „võit saab olema meie, nagu 1945. aastal“. Vene õigeusu kirik on seda ajaloolist paralleeli avalikult rõhutanud ja kiitnud Venemaa võitlust natside vastu.

- e) **Vene rahva ettevalmistamine hirmutegude sooritamiseks või heakskiitmiseks.** Venemaa Föderatsiooni ametivõimud on eitanud oma vägede hirmutegusid ning premeerinud Ukrainas toimepandud massimõrvades kahtlustatavaid sõdureid, võimaldades neil ellu viia uusi metsikusi ja Venemaa avalikkusel neid heaks kiita. Need ametivõimud on võimelised avalikkust otseselt üles kütma, suunates ja võimendades oma propagandat kontrollitud meediamaastiku ning sõja ümber toimuva äärmusliku tsensuuri kaudu. Õhutuspropaganda levitajate hulgas on väga mõjukad poliitilised, religioossed ja riikliku meedia esindajad, sealhulgas president Putin. Üha enam on tõendeid selle kohta, et Venemaa sõdurid usuvad riigi propagandakampaaniat ja reageerivad sellele, järgides hirmutegude toimepanemisel selle sisu. Teada on, et sõdurid on teinud muu hulgas järgmisi avaldusi: ähvardused vägistada „iga natsihoor“, „natside küttimine“, „me vabastame teid natsidest“, „me oleme siin, et teid mustusest puhastada“ (pärast avalikku hukkamist).

IV. **Genotsiidikavatsus.** Genotsiidi eristab teistest rahvusvahelistest kuritegudest „kavatsus hävitada täielikult või osaliselt [kaitstav rühm] kui selline“. Seda kavatsust võib riigiga seostada tõendite kaudu üldplaani olemasolu kohta (mis tulenevad ametlikest avaldustest, dokumentidest või poliitikast) või seda võib järeldada kaitstava rühma vastu suunatud julmuse süstemaatilise mustri. Viis genotsiidiakti – tapmine, suure kahju tekitamine, füüsiliselt hävitavate elutingimuste tahtlik põhjustamine, sünnitamise vältimise meetmete kehtestamine ja laste sunniviisiline üleviimine teise rahvusrühma – võivad samuti viidata genotsiidile, kui neid vaadelda kogumis.

- a) **Genotsiidiplaan.** Üldplaani Ukraina rahvusrühma osaliseks hävitamiseks võivad näidata praeguse sissetungi ajendiks olev üleskutse genotsiidile või silmatorkavad hirmutegude mustrid või meetodid, mis viitavad sõjapoliitikale.

V. **Ukrainlastevastane genotsiidne hävitusmuster.**

- a) **Massimõrvad.** Uuringud on kindlaks teinud, et Vene väed on koondanud Ukraina tsiviilisikuid okupeeritud territooriumilt massihukkamisteks, mida iseloomustavad tavalised tapmismeetodid – käed seotud, piinatud ja lähedalt pähe tulistatud. Hästi dokumenteeritud Butša veresaun võib viidata Vene vägede järjekindlale taktikale, mida nad kasutavad praegu ligipääsmatutel okupeeritud aladel. Massihaudade arv Venemaa kontrolli all olevatel aladel kasvab kiiresti, nagu on dokumenteeritud uurijate ja satelliidipiltide abil, kuigi tapmiste täielik ulatus ei ole teada enne, kui on tagatud juurdepääs Vene vägede kontrolli all olevatele aladele.
- b) **Tahtlikud rünnakud varjendite, evakatsiooniteede ja humanitaarkoridoride vastu.** Vene väed ründavad süstemaatiliselt ja täpselt varjendeid ning evakatsiooniteid, mis näitab sõjapoliitikat, tappes ja jättes lõksu tsiviilelanikke ümberpiiratud aladel või konfliktipiirkondades.
- c) **Elamurajoonide valimatu pommitamine.** Vene väed on laialdaselt kasutanud suure jõuga kassetlahingumooni, mis on suunatud tiheasustusega piirkondadele vähemalt kaheksas Ukraina oblastis.
- d) **Vene sõjaväe korraldatud ümberpiiramised: tahtlik ja süstemaatiline eluohtlike tingimuste tekitamine.** Ümberpiiratud aladel nii seest kui ka väljast ukrainlasi pommitades on Vene väed ühtlasi tahtlikult tekitanud neile eluohtlikke tingimusi.

- i. **Elutähtsa taristu hävitamine.** Vene väed järgivad Ukraina linnade piiramisel ühesugust skeemi, rünnates kõigepealt vee-, elektri- ja sidetaristut ning seejärel meditsiinirajatisi, teraviljaladusid ning abi jaotamise keskusi, mis viitab sõjastrateegiale ja -poliitikale, mille eesmärk on tekitada ukrainlastele tahtlikult surmavaid tingimusi. Need Vene vägede kooskõlastatud tegevused, mille eesmärk on jätta ukrainlased ilma esmatarbevahenditest ja hoida neid sellistes hävituslikes tingimustes lõksus, näitavad, et ümberpiiramiste eesmärk on ukrainlased füüsiliselt hävitada.
 - ii. **Rünnakud tervishoiu vastu.** 25. mai seisuga on Maailma Terviseorganisatsioon dokumenteerinud 248 rünnakut Ukraina tervishoiusüsteemi vastu.
 - iii. **Esmatarbevahendite, humanitaarabi ja teravilja hävitamine ning konfiskeerimine.** Vene väed on hävitanud ja konfiskeerinud suuri teraviljavarusid, sealhulgas sundvõõrandanud sadu tuhandeid tonne Venemaale, ning korduvalt blokeerinud või konfiskeerinud humanitaarabi või tsiviilisikuid evakueerida püüdvaid töötajaid, kasutades nälga sõjarelvana.
 - iv. **Muud eluohtlike tingimustega kohad.** Vene väed on hoidnud Ukraina tsiviilelanikke muudes kohtades, kus nad on jäetud ilma esmatarbevahenditest, mis mõnikord on põhjustanud otsesemat surma lämbumise või nälja tõttu.
- e) **Vägistamine ja seksuaalvägivald.** Teated seksuaalvägivalla ja vägistamise kohta Venemaa okupeeritud Ukraina aladel viitavad laialt levinud ning süstemaatilisele mustrile, mille alla kuuluvad grupiviisilised vägistamised, vägistamised kodudes või varjendites, vanemate vägistamine laste ees ja vastupidi.
 - f) **Ukrainlaste sunniviisiline äraviimine.** Venemaa on teatanud, et alates sissetungi algusest on Ukrainast Venemaale ümber paigutatud üle miljoni inimese, sealhulgas rohkem kui 180 000 last. Pagulased ja ametnikud on teatanud, et neid on jõuga või sellega ähvardades ära viidud. Ukraina ametnike sõnul reformitakse Venemaa õigusakte, et kiirendada Donbassi laste lapsendamist, samas kui tahtevastasel Venemaale saadetud Ukraina lapsi sunnitakse osalema vene keele tundides. Ukraina laste sunniviisiline äraviimine Venemaale on genotsiidikonventsiooni artikli II punkti e kohaselt genotsiidiakt.

VI. Kavatus Ukraina rahvusrühm osaliselt hävitada. Rühma osalise hävitamise kavatsust on tõlgendatud selliselt, et sihtmärgiks peab olema rühma oluline või silmapaistev osa. Samas tuleb ukrainlaste vastu suunatud julmuste ulatust hinnata Venemaa tegevuspiirkonna või tema kontrolli all olevate alade suhtes. Vene väed on okupeeritud aladelt taganedes jätnud maha kontsentreeritud füüsilise hävingu jäljed, mille hulgas on massilised lähivõitlused, piinamised, elutähtsa taristu hävitamine ning vägistamised ja seksuaalvägivald. Ukraina juhtide või aktivistide valikuline sihikule võtmine nende sunniviisilise kadumise või mõrvamise eesmärgil on lisatõend kavatsusest Ukraina rahvusrühm osaliselt hävitada, kuna need isikud on rühma sümboliks või olulised rühma ellujäämiseks.

VII. Kohustus vältida genotsiidi. Riikidel on juriidiline kohustus ennetada genotsiidi toimumist väljaspool oma piire, kui nad saavad teada suurest genotsiidiohust – siinses aruandes kehtestatud künnis on selgelt ületatud ja riigid ei saa nüüd eitada, et nad on sellest teadlikud. Genotsiidikonventsiooniga kehtestatakse riikidele minimaalne juriidiline kohustus võtta põhjendatud meetmeid, et aidata genotsiidi ennetada ja kaitsta haavatavaid Ukraina tsiviilelanikke otsese genotsiidiohu eest.

Kokkuvõte

1995. aastal Srebrenicas toimunud enam kui 7000 Bosnia moslemist poisi ja mehe massimõrva üksikasjad jõudsid rahvusvahelise üldsuse ette alles siis, kui oli juba liiga hilja, et vaid mõne päevaga toimunud genotsiidi ära hoida.¹ 2022. aastal oleme võimelised sarnaseid metsikusi nende toimumise ajal täpselt jälgima ja neile kohaselt reageerima.

Siinses aruandes on toodud esile põhjendatud alused järeldada, et Venemaa kannab riiklikku vastutust a) üleskutse eest korraldada otsene ja avalik genotsiid ning b) toimepandud hirmutegude eest, millest võib järeldada, et nende eesmärk on Ukraina rahvas osaliselt hävitada, mis kujutab endast artikli III punkti c ja artikli II rikkumist. Lisaks tõendab aruanne, et eksisteerib suur genotsiidioht, mis toob kaasa kõigi riikide õigusliku kohustuse genotsiidi ära hoida, nagu on nõutud genotsiidikonventsiooni artiklis I.

Irwin Cotleri järelsõna

Raoul Wallenbergi inimõiguste keskus ja New Linesi instituut on koostanud põhjaliku ning veenva tõenduspõhise aruande Venemaa rahvusvahelise kuritegevuse kohta seoses tema provotseerimata ja etteavatsetud agressiooniga Ukrainas. Usume, et tõendite kaalukus – mida toetavad usaldusväärsed õiguslikud alused – on oluline ressurss rahvusvahelistele institutsioonidele, valitsustele, parlamentidele, kohtutele ja kodanikuühiskonna juhtidele, et aidata tagada õiglus Ukraina rahvale ning võtta Venemaa vastutusele massiliste hirmutegude eest.

Aruandes on tehtud kolm veenvat järeldust:

Esiteks, et Venemaa on osalenud genotsiidile õhutamises, mis on genotsiidikonventsiooni kohaselt omaette kuritegu; teiseks, et Venemaa kuritegelikust agressioonist ja massilistest hirmutegudest võib järeldada genotsiidikavatsust ja selle elluviimist; kolmandaks, et osalisriigid on kohustatud seda ära hoidma ja Venemaa vastutusele võtma.

Mõistame, et genotsiidikonventsioonile ei taheta tugineda – ja et see võib kutsuda üles arutlema pigem määratluse kui vajalike meetmete võtmise üle –, kuid praegusel juhul õigustavad ukrainlaste vastu suunatud ulatuslikud ja süstemaatilised hirmuteod neid määratlusi ja tegutsemiskohustust.

Kokkuvõttes rõhutatakse aruandes meie kohustust hoida ära edasisi massilisi hirmutegusid ja genotsiidile õhutamist ning selle eest kaitsta. Kuna rahvusvaheline üldsus seisab silmitsi lähiajaloo suurima ohuga rahvusvahelisele õiguskorrale – Ukraina riigi ja rahva poliitilisele sõltumatusele ning territoriaalsele terviklikkusele –, ei saa me enam öelda, et me ei tea. Me teame ja peame tegutsema.

Irwin Cotler
rahvusvaheline esimees
Raoul Wallenbergi inimõiguste keskus, Montreal, QC

¹ Vt peasekretäri aruannet, Srebrenica langemine, Srebrenica langemise tagajärjed, 72, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/348/76/IMG/N9934876.pdf?OpenElement>